

MAARTEN VAN ALSTEIN

ZOEKEN NAAR VREDE



INSPIRATIE VOOR DE BETROKKEN BURGER



vlaams
vredesinstituut



COLOFON

Een tekst van
Maarten Van Alstein

Een initiatief van
**vlaams
vredesinstituut**
www.vlaamsvredesinstituut.eu

De auteur dankt...

... Stefanie Van Brussel
en Jan Peumans voor hun
getuigenissen.

... Peter Verplancke voor het
verhaal uit het museum.

... Jorg Kustermans, Landry
Mawungu, Janiv Stamberger
en Marjan Verplancke, en
ook Wouter Claes, Diederik
Cops, Astrid De Schutter, Nils
Duquet, Annelies Pauwels,
John Pearson en Merel
Selleslach (collega's van het
Vredesinstituut) en de leden
van de raad van bestuur van
het Vlaams Vredesinstituut
voor hun kritische
bemerkingen bij eerdere
versies van deze tekst.

Foto's en illustraties:

© Shutterstock,
tenzij anders vermeld

© Vlaams Vredesinstituut,
Brussel, april 2024

Verantwoordelijke uitgever:
Nils Duquet, Leuvenseweg 86,
1000 Brussel

*Muurschildering van Banksy
in Beit Sahour op de
Westelijke Jordaanoever.*



SCENES UIT HET DAGELIJKS LEVEN

Meer dan dertig jaar geleden. Een meisje fietst bij valavond naar huis. Ze merkt dat ze gevolgd wordt door twee mannen in een auto. Ze slaat enkele straten in maar de auto blijft haar volgen. In paniek fietst ze een willekeurige oprit op, het eigen huis is nog zo ver, ze wil hulp vragen. Achter haar draait de auto ook de oprit op. Het meisje springt van haar fiets en klopt aan. Wanneer de deur opengaat en het licht uit het huis naar buiten vloeit, maakt de auto snel rechtsomkeer. Tot vandaag telefoneert de vrouw vaak naar haar partner als ze 's nachts naar huis moet fietsen. Om niet alleen te zijn, een stem te horen, haar angsten weg te praten.

Het is zondagnamiddag. Een koppel 60-plussers zit op een bankje op de wandelterrassen langs de Schelde in Antwerpen, ze genieten van de milde nazomer. Met veel lawaai komen enkele jongeren aangefietst. Ze balanceren op het achterwiel van hun fiets, roepen elkaar luidkeels aanmoedigingen toe, ze eisen best veel ruimte op. Niet ver van het bankje haalt een van de jongens enkele indrukwekkende acrobatische trucjes met z'n fiets uit. Het koppel op de zitbank kijkt toe. Na afloop van de show applaudiseren ze. Enigszins verrast kijken de jongeren naar het koppel, ze hadden misschien eerder wat ergernis verwacht? Maar al gauw wisselt iedereen een hartelijke glimlach uit.



Vlaanderen telt enkele indrukwekkende oorlogsmusea. De educatieve medewerkers van deze musea spannen zich elke dag in om jongeren kennis bij te brengen. Over hoe oorlogen en genocides ontstaan. Over de meedogenloze impact van oorlogsgeweld op burgers. En over het belang van vrede. Dat is belangrijk maar lang niet altijd makkelijk werk. Voor sommige jongeren zijn de oorlogen van de twintigste eeuw ver verwijderd in de tijd, vrede blijft een wollig en abstract begrip. Op een dag in 2022 gaat het anders. In een museum in de Westhoek wil één leerling de gids en haar groep niet volgen. Een eerste blik op de tentoonstelling had meteen duidelijk gemaakt dat er harde beelden van oorlog getoond worden. De leerling, net gevlucht uit haar thuisland Oekraïne, zet zich neer op de trap. Ze zal wel wachten tot haar medeleerlingen klaar zijn met hun bezoek aan de tentoonstelling.





Wat betekent vrede? Het blijkt meestal heel moeilijk om die vraag op een vlotte manier te beantwoorden, zonder je te verliezen in wijldopige theoretische uiteenzettingen. Zo blijft vrede inderdaad een abstract en ongrijpbaar verschijnsel. Om vrede in ons blikveld te krijgen, is het misschien zinvoller om van concrete ervaringen te vertrekken. Zoals het vluchtige maar hartelijke moment van verbondenheid tussen de jongeren en de 60-plussers op de Antwerpse Scheldeterrassen. Of het besef van wat vrede betekent wanneer we geconfronteerd worden met keiharde beelden van geweld in een oorlogsmuseum. Daartegenover staan situaties waarin mensen duidelijk geen vrede ervaren – een vrouw angstig op de fiets, een jongere op de vlucht voor het oorlogsgeweld in haar thuisland.

Wat betekent vrede? Door de onrust en turbulentie van de afgelopen jaren is die vraag opnieuw prominent naar voren gekomen. In tal van landen woedt het oorlogsgeweld al jaren, zoals in Oost-Congo, Soedan, Syrië, Jemen en Afghanistan. Landen als de VS en Guatemala worden geplaagd door endemisch vuurwapen- en crimineel geweld. Hoewel het geweld op de Krim en in de Donbas al jaren bezig was, ervoeren veel Europeanen het als een schok toen Rusland in februari 2022 Oekraïne aanviel. In oktober 2023 escaleerde het conflict tussen Israël en Palestijnen opnieuw in een destructieve spiraal van geweld. Tegen de achtergrond van dit oorlogsgeweld groeit sinds enkele jaren in tal van Europese samenlevingen ook onrust en bezorgdheid over de toenemende giftigheid van de debatten en interacties op sociale media. De liberale democratie lijkt in een crisis terechtgekomen te zijn. Ook de preventie en aanpak van gewelddadig extremisme blijven aan de orde van de dag.

Welke betekenis ze er ook aan toedichten, veel mensen hebben de afgelopen jaren beseft hoe broos vrede is.

Maar wat betekent vrede dan? In een context waarin veel mensen nadenken over hoe het oorlogsgeweld gestopt kan worden en hoe maatschappelijke spanningen op een effectieve manier aangepakt kunnen worden, is die vraag belangrijk. Vergelijk het met een huisarts die werkt vanuit een holistische visie op gezondheid. Die reikt niet alleen remedies tegen bepaalde symptomen aan, maar peilt ook

naar het bredere welzijn van de mens voor wie ze zorg opneemt. Net zo is het zinvol om na te denken over de wereld waarin we willen leven, en ons niet te beperken tot het in kaart te brengen van hoe we problemen zoals geweld en giftige polarisatie kunnen aanpakken. Hoe maken we onze samenleving en wereld zo vreedzaam mogelijk?

Het Vlaams Vredesinstituut is elke dag bezig met onderzoek naar wapens, conflictbeheer en geweldpreventie. Onze missie als onafhankelijke onderzoeksinstituten bij het Vlaams Parlement is om wetenschappelijke inzichten te delen met beleidsmakers, praktijkexperts, journalisten en geïnteresseerde burgers. Vaak is ons onderzoek gespecialiseerd en technisch, gericht op een specifiek probleem en een welbepaald doelpubliek. Toch vinden we het belangrijk om ook na te denken over vrede, dat moeilijk vatbare begrip dat aan ons werk ten grondslag ligt, én om de resultaten van die denkoefeningen te delen met een breder publiek. Daarom hebben we deze tekst geschreven.

“Welke betekenis ze er ook aan toedichten, veel mensen hebben de afgelopen jaren beseft hoe broos vrede is.”

Maar hoe begin je aan het formuleren van een visie op vrede? We willen niet in de valkuil trappen om onmiddellijk een eenduidige definitie uit te werken. Die kan nooit de enorme veelheid aan uitingsvormen en betekenissen van vrede vatten. Daarom kiezen we voor een andere methode. Stapsgewijs zoeken we naar de betekenis van vrede. Dat doen we aan de hand van drie vragen. Eerst kijken we met een open blik naar de wereld om ons heen. Hoe zien we vrede verschijnen? Waar en wanneer komen we vrede tegen? Ten tweede stellen we de vraag hoe vreedzaam we zijn. Hoe vreedzaam is een school, een wijk, een land, de wereld? En ten slotte: hoe kunnen we aan vrede bouwen?

HOE VERSCHIJNT VREDE?

Hoe verschijnt vrede wanneer we met een open blik naar de wereld kijken? We lijken vrede tegen te komen in drie gedaanten: als ervaring, als politiek en als theorie.

Vrede als ervaring

Wanneer je aan mensen vraagt wat vrede voor hen inhoudt, krijg je vaak antwoorden die verwijzen naar een ervaring of een staat van zijn: innerlijke rust, harmonie, of verbondenheid met jezelf, de mensen rond je of de natuur. Dat soort ervaringen kunnen je overkomen tijdens een meditatie-oefening, een concert of een wandeling in een regenachtig bos. Ook kleine gebeurtenissen of ontmoetingen tijdens het leven van alledag, zoals de interactie tussen de jongeren en de 60-plussers op de Antwerpse Scheldeterrassen, kunnen een ervaring van vrede belichamen. Kenmerkend voor deze ervaringen is dat ze meestal niet alleen onze geest beroeren. Ze hebben ook een lichamelijke dimensie. Vrede doet ons daadwerkelijk rustig, warm of verbonden voelen.

“Vrede kan ook samengaan met gevoelens van verlies, onvolledigheid of frictie – gevoelens die we na een moment van verwerking aanvaarden als deel van het leven.”

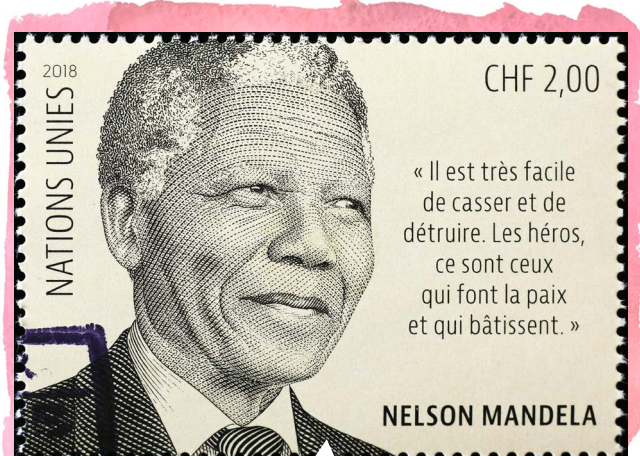
Wanneer je de kranten leest, kom je het woord vrede met de regelmaat van de klok tegen. Misschien iets opmerkelijker: dat zal naar alle waarschijnlijkheid heel vaak gebeuren op een maandag. Dat heeft een eenvoudige reden. Zondag is sportdag. En veel sporters die net níet hebben gewonnen, vertellen de dag nadien in de krant dat ze “toch vrede hebben” met dat zilver of brons. Een

interessante formulering, dat “vrede hebben” met iets. Er spreekt een zekere teleurstelling uit, je had het wellicht liever anders gewild. Toch kan je leven met hoe het gelopen is. Je bent te-vrede-n met wat je hebt.

Dit is een belangrijke vaststelling. Vrede houdt blijkbaar niet alleen rust of rimpelloosheid in. Vrede kan ook samengaan met gevoelens van verlies, onvolledigheid of frictie – gevoelens die we na een moment van verwerking aanvaarden als deel van het leven.

Vrede als politiek

Bekend zijn de beelden van betogers die bloemen steken in de lopen van de vuurwapens van de politie. Honderdduizenden mensen die de straat opgaan om te protesteren tegen de oorlog in Vietnam in de jaren zestig, tegen de plaatsing van kernraketten in de jaren tachtig of tegen de oorlog in Irak in 2003. Bekend zijn ook de massa's die luisteren naar toespraken van leiders die geweldloze actie prediken: Mahatma Gandhi, Martin Luther King of, later in zijn carrière, Nelson Mandela. Iconen van de vrede. Maar geen wollige, naïeve zwevers. Gandhi, King en Mandela voerden bewust een politieke strijd, ze gingen het conflict en het verzet niet uit de weg.



Nelson Mandela op een postzegel van de Verenigde Naties

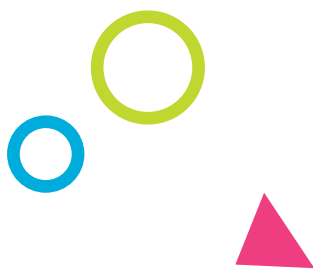
► Vrede kan zich dus in uitgesproken politieke gedaanten vertonen. Naast de politieke acties van pacifisten en vredesactivisten, toont de politieke dimensie van vrede zich ook in de vele “vredesopbouwmissies” die overal ter wereld onder de vlag van de Verenigde Naties uitgevoerd werden en worden. Als de VN daarvoor groen licht geven, engageren lidstaten zich om schendingen van de mensenrechten en oorlogsmisdaden te voorkomen of te stoppen, een wapenstilstand te bewaken of aan vrede te bouwen. Daarvoor worden niet alleen strijdkrachten ingezet (de “blauwhelmen”). De VN kan ook een beroep doen op een indrukwekkend aantal internationale organisaties, zoals UNICEF, het Wereldvoedsel Programma en het Hoge Commissariaat voor Vluchtelingen.

De politieke geladenheid van vrede toont zich ook wanneer je de geschiedenis bestudeert. In historische handboeken lees je bijvoorbeeld over de *pax romana* en de *pax christi*. Een middeleeuwse kerk die tot kruistochten opriep, handhaafde ook een systeem van vrede in de samenleving. En wat de Romeinen betreft, die veroverden met hun legioenen een enorm rijk, om vervolgens de vrede uit te roepen. Die vrede heerste overigens slechts tot aan de randen van hun grote imperium. Aan die grenzen was de ambitie van de (tot de tanden bewapende) Romeinen vooral om de “barbaren” buiten te houden.

Ook dichterbij ons in de tijd heeft vrede zich in een uitgesproken politiek karakter getoond. Denk bijvoorbeeld aan de Franse revolutionairen die in 1792, in naam van de eeuwige vrede, voor een continentale oorlog pleitten. Bij aanvang van de Eerste Wereldoorlog sprak de Britse schrijver H.G. Wells in gelijkaardige termen over “*The war that will end war*”. Net als de pleitbezorgers van de revolutionaire oorlog in 1792 dacht Wells dat de Grote Oorlog een nieuwe wereldorde zou creëren die oorlog in de toekomst onmogelijk zou maken. Het ongemakkelijke verband tussen oorlogsgeweld en vrede verschijnt ook in “pacificatie”-strategieën zoals die door het Amerikaanse leger in Vietnam werden uitgevoerd. Met gewelddadige raids op dorpen en bombardementen dacht men “vrede” (lees: rust en orde) te kunnen afdwingen.

“Gandhi, King en Mandela voerden bewust een politieke strijd: ze gingen het conflict en het verzet niet uit de weg.”

In onze zoektocht naar hoe vrede verschijnt, zijn we intussen ver voorbij de wolligheid of zweverigheid waarmee vrede soms geassocieerd wordt. Wanneer vrede zich in politieke gedaanten toont, is dat niet alleen als de afwezigheid van conflict, spanning of strijd. Politieke acties voor duurzame vrede gaan het conflict niet uit de weg. Men protesteert, of pleegt (geweldloos) verzet. Vredesoperaties steunen vaak op de inzet van militairen. En niet zelden laat de geschiedenis zien hoe een discours over vrede hand in hand kan gaan met dominantie, cynisme en geweld.





Vrede als theorie

In veel culturen en beschavingen heeft vrede niet alleen een betekenis in het dagelijkse leven, bijvoorbeeld als onderdeel van rituele of religieuze ervaringen. Het is vaak ook een thema waar al eeuwenlang over gefilosofeerd, gezongen en geschreven wordt. In die zin verschijnt vrede als een vorm van reflectie en geestesarbeid – als een theorie.

Vrede toont zich in deze gedaante in een grote veelheid aan betekenissen en invullingen. In de Joodse traditie spreekt men over *Shalom*, in de Islamitische over *Salaam*, in de Hindoeïstische over *Shanti*, in de Christelijke over de *Pax Christi*. Ook in Aziatische en Afrikaanse filosofische tradities bestaan opvattingen over vrede, net als in de wereldbeelden van *first nations* overal ter wereld. Vaak speelt harmonie of evenwicht tussen tegenstellingen een sleutelrol in religieuze en filosofische invullingen van vrede. Verschillende culturen en religies hebben ook eigen manieren om conflicten te hanteren. Zo zijn vrede en conflict vanuit religieus, filosofisch en antropologisch perspectief begrippen waaronder een grote verscheidenheid aan betekenissen en praktijken schuilgaat.

Wanneer we vrede als theorie iets strikter opvatten, komen ook conflict- en vredestudies als wetenschappelijke discipline in het blikveld. Hoewel filosofen al eeuwen nadenken over vrede en geweld, kwamen conflict- en vredestudies pas vanaf de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw als academische discipline tot ontwikkeling. In de Verenigde Staten en de Noord-Europese landen werden onderzoeksinstituten, onderwijsdepartementen en tijdschriften ingericht.

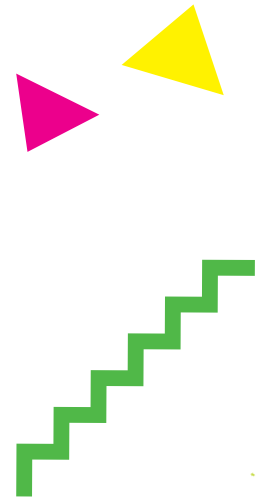


“Hoewel filosofen al eeuwen nadenken over vrede en geweld, kwamen conflict- en vredestudies pas vanaf de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw als academische discipline tot ontwikkeling.”



Enkele onderzoekers richtten hun aandacht specifiek op de betekenis van vrede. Een klassiek onderscheid dat toen gemunt werd – en dat nog steeds bijzonder invloedrijk is, is dat tussen “negatieve” en “positieve” vrede. Vrede gaat volgens deze definitie niet alleen over de afwezigheid van geweld of oorlog (negatieve vrede), er moet ook iets aanwezig zijn om het een goede, positieve vrede te kunnen noemen, zoals rechtvaardige en gelijkwaardige relaties tussen mensen en groepen. Elise Boulding werkte met “vredesculturen” een ander invloedrijk concept uit. Daarmee doelde ze op relaties, netwerken en structuren die duurzame vrede bevorderen.

Veruit het meeste onderzoek in conflict- en vredestudies gaat echter niet over vrede, maar over conflict, oorlog en geweld. Recent is de wetenschappelijke aandacht voor het concept vrede wel gegroeid. Vredesonderzoekers hebben de afgelopen jaren verschillende thematische invalshoeken verkend. Het onderzoek naar vormen van “dagelijkse vrede” richt de aandacht bijvoorbeeld op gedragingen en ontmoetingen die op lokale schaal vreedzaam samenleven bevorderen. Onderzoekers die werken rond conflicthantering, zowel in post-geweldsamenlevingen als in meer vreedzame landen, proberen antwoorden te krijgen op de vraag hoe vijandige conflicten getransformeerd kunnen worden naar democratische conflicten, waar men op een constructieve manier mee kan omgaan. Dat noemt men ook wel eens een “agonistische” benadering van vrede. Feministische vredesonderzoekers verkennen de relaties tussen gender, vrede en geweld, vanuit een uitdrukkelijk kritische en emancipatorische insteek. ■



HOE VREDEVOL ZIJN WE?

Als onze verkenning van het verschijnsel vrede iets heeft getoond, is het wel de indrukwekkende veelzijdigheid ervan. We hebben vrede zien verschijnen in uiteenlopende contexten en verschillende uitingsvormen. Voortbouwend op deze waarnemingen kunnen we de tweede vraag van onze zoektocht naar vrede stellen. Hoe kunnen we nagaan hoe vredevol een school, een wijk, een samenleving of de wereld is? En dan niet alleen door vast te stellen of er al dan niet sprake is van geweld, maar ook door te peilen hoe “kwaliteitsvol” vrede in haar positieve dimensies is.

Deze vraag interesseert vredesonderzoekers niet alleen omdat ze de graad van vreedzaamheid in een groep of een plaats willen meten. Ze willen ook verschillende groepen en landen met elkaar kunnen vergelijken. De vraag naar de vreedzaamheid van een groep of plaats is uiteraard ook interessant voor beleidsmakers en praktijkexperts op lokaal, nationaal of internationaal niveau. Wanneer een lokaal bestuur in een bepaalde wijk bijvoorbeeld wil werken rond leefbaarheid, geweldpreventie en sociale cohesie, is het zinvol te monitoren hoe de mate van vreedzaamheid in de wijk evolueert.

Als je de vreedzaamheid van een school, een wijk of een samenleving in kaart wil brengen, moet je een werkdefinitie van vrede opstellen. Zonder precies af te bakenen welke vorm of dimensie van vrede je wil onderzoeken, loop je het risico onzorgvuldig onderzoek te doen. Belangrijk is wel dat een definitie in deze gevallen vooral een meetinstrument is. Het is een kompas om de analyse zo systematisch mogelijk uit te voeren. Een werkdefinitie verschaft je geen volledige beschrijving van het complexe fenomeen vrede. Het is ook niet noodzakelijk om deze definitie als algemeen geldend richtsnoer te nemen bij het werken aan vrede.

Anders gezegd: vrede definiëren om te meten brengt iets op (onderzoeksresultaten en de mogelijkheid om te vergelijken), maar je verliest er ook iets mee, met name een deel van de veelzijdigheid en complexiteit van vrede.

Vrede in kaart brengen als een web van relaties

Vanuit onderzoeksperspectief maken we een onderscheid tussen kwantitatieve en kwalitatieve manieren om vrede in kaart te brengen. In het eerste geval probeer je op basis van cijfermatige criteria en statistische analyses de graad van vreedzaamheid te meten in één case of, op een vergelijkende manier, in verschillende cases. Kwalitatief onderzoek werkt met observaties, interviews, focusgroepen en de analyse van documenten. Veeleer dan te meten, probeer je te beschrijven hoe mensen betekenis geven aan vrede, of te peilen hoe vreedzaam een bepaalde groep of plaats is.

Sommige vredesonderzoekers zijn van oordeel dat de conflict- en vrestudies altijd heel actief zijn geweest in het kwantitatief meten van conflicten en geweld, maar veel minder in het meten van vrede. Recent is er voor dat laatste wel meer aandacht. Een eerste benadering om vrede te meten is om een omvattende index over vrede op te stellen. Het *Institute for Economics and Peace* publiceert op regelmatige tijdstippen bijvoorbeeld een *Global Peace Index* en een *Positive Peace Index*.

Een andere voorstel om de “kwaliteit” van vrede in verschillende landen te meten en te vergelijken, is een “relationele” benadering. Wat men dan doet, is in kaart brengen hoe “oppositioneel” of “wederkerig” de maatschappelijke relaties in een land zijn.



DE GLOBAL PEACE INDEX EN DE POSITIVE PEACE INDEX

Elk jaar publiceert het *Institute for Economics and Peace* (IEP) de *Global Peace Index*. De index meet de staat van vrede in 163 landen. Dat gebeurt op basis van een twintigtal indicatoren. Die hebben onder meer betrekking tot de mate van sociale veiligheid, de binnenlandse en internationale conflicten, en de graad van militarisering. In 2023 waren IJsland, Denemarken en Ierland de meest vreedzame landen. België stond op de twintigste plaats. Het IEP brengt ook een *Positive Peace Index* uit. Daarvoor worden acht sleutelfactoren of “pijlers” van positieve vrede gemeten: het functioneren van de overheid, het ondernemingsklimaat, de rechtvaardigheid van de verdeling van middelen, de aanvaarding van de rechten van anderen, de relaties met buurlanden, de vrijheid van informatie, het niveau van het menselijk kapitaal en het corruptieniveau. In 2020 stond België wereldwijd op de zestiende plaats.

Op die “relationele” opvatting van vrede bouwt het Vredesinstituut voort om bijvoorbeeld na te gaan hoe vreedzaam een school, een wijk, de samenleving of de wereld is. We kijken met andere woorden naar de mate van vreedzaamheid van de relaties tussen mensen, groepen en landen. Daarvoor kan je zowel kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksmethoden gebruiken. In eerste instantie kan je de mate peilen waarin een aantal zaken *afwezig* zijn, zoals:

- ▶ direct (fysiek of verbaal) geweld
- ▶ dominantie (wanneer relaties gekenmerkt worden door structurele ongelijkheid en dwang is het onmogelijk om op een open en vrije manier samen te werken of

conflicten op een constructieve manier te hanteren)

- ▶ vijandbeelden tussen mensen en groepen (zoals racisme, antisemitisme, homo- of transgenderhaat)
- ▶ een escalerende wapenwedloop

Ten tweede kan je peilen in hoeverre elementen zoals de volgende *aanwezig* zijn in de relaties tussen mensen, groepen en staten:

- ▶ conflicten worden op een constructieve manier gehanteerd
- ▶ er is sprake van niet-vijandig samenleven, ook al is er niet veel contact tussen mensen of groepen
- ▶ mensen, groepen of staten werken op een open en constructieve manier samen
- ▶ er is sprake van verbinding of harmonie

Als je wil onderzoeken hoe vreedzaam een school, een gemeente of een land is, is het zinvol om niet alleen oog te hebben voor de relaties tussen mensen, groepen en landen. Relaties krijgen altijd vorm in een specifieke context. Die politieke, culturele of socio-economische context bepaalt mee hoe mensen en groepen betekenis geven aan conflict en vrede. Vreedzame relaties betekenden bijvoorbeeld iets anders in de middeleeuwen dan vandaag. En hoewel er tal van gelijkenissen zijn, worden vreedzame relaties op een andere manier beleefd in een Europese dan in een Aziatische samenleving.



Een muurschildering van Banksy op een scheidingsmuur tussen Israël en Palestina

▶ Tot slot zijn geweld en vrede geen absolute tegengestelden. Ze sluiten elkaar niet uit. Er is nooit sprake van de totale af- of aanwezigheid van vrede of geweld. In de praktijk bestaan geweld en vrede altijd in meer of mindere mate naast en door elkaar. Zo zijn er in vreedzame samenlevingen (d.w.z. samenlevingen die niet door oorlog of grootschalig openlijk geweld geplaagd worden) toch tal van geweldsvormen aanwezig, zoals huiselijk, gendergerelateerd, crimineel of extremistisch

geweld. In samenlevingen in oorlog kunnen dan weer clusters van vrede bestaan, hoe kleinschalig ook, zoals burens met verschillende achtergronden die elkaar helpen, of groepen uit het middenveld die in de coulissen van het oorlogstoneel naar vrede streven. ■

HOE KUNNEN WE AAN VREDE BOUWEN?

Hoe kunnen we duurzame vrede bevorderen? Het is onmogelijk deze derde vraag op een omvattende manier te beantwoorden. De literatuur is enorm en amper te overzien. Ook de praktijk van het bouwen aan vreedzame relaties is veelzijdig en complex. In dit essay is het dan ook niet de bedoeling om een uitgebreide uiteenzetting te geven, laat staan een begin te maken met een systematisch overzicht van de wetenschappelijke literatuur. We beperken ons tot het suggereren van twee richtingwijzers. Die zijn zinvol als kompas om in een groot aantal situaties en contexten een vredegeoriënteerde koers uit te zetten.

- ▶ Een eerste oriëntatiepunt is dat het bouwen aan vrede inspanningen vergt op verschillende niveaus, van de internationale politiek en de samenleving tot de gemeente en de klas. Hieronder spreken we achtereenvolgens over wereldvrede, democratische vrede en dagelijkse vrede. Het bouwen aan vrede neemt op die verschillende niveaus uiteenlopende vormen aan. Toch zijn de niveaus nauw met elkaar verbonden en werken ze voortdurend op elkaar in. Het

conflict tussen Turken en Armeniërs kan in een Vlaamse klas bijvoorbeeld tot een bitter conflict leiden.

- ▶ Op al deze niveaus erkennen we ten tweede best de grote meerstemmigheid en variatie in de manieren waarop mensen, groepen en samenlevingen betekenis geven aan vrede. De kunst van het bouwen aan vrede bestaat er niet in om van bovenaf een eenduidige definitie op te leggen, maar wel om in dialoog te gaan over de uiteenlopende betekenissen die mensen aan vrede geven.

Wereldvrede

“Oorlog en vrede” – de titel van het meesterwerk van Lev Tolstoj blijft tot de verbeelding spreken als een van de sleutelthema’s van de menselijke conditie. Zijn oorlogen een onvermijdelijk deel van de menselijke natuur? Hoe kunnen we duurzame vrede bouwen tussen landen en culturen?

De internationale betrekkingen werken op een heel andere manier dan relaties op het lokale of maatschappelijke niveau. Op wereldniveau is er

geen parlement of regering die wetten kan stemmen én afdwingen. Er is ook geen internationale democratische rechtsstaat die de relaties tussen overheden, internationale organisaties, grote bedrijven en burgers omkadert. Vrede in de internationale betrekkingen en de wereldpolitiek is dan ook een ander soort vrede dan dagelijkse of democratische vrede.

Om geweldloze internationale relaties te bewerkstelligen, werden na de Tweede Wereldoorlog veiligheidsgemeenschappen en “zones van vrede” zoals de Europese Unie gecreëerd. Eeuwenoude vijandschappen werden omgebogen in samenwerking en vriendschap. En hoe feilbaar de organisatie steeds geweest is, de Verenigde Naties blijft een forum waarop staten naar samenwerking streven en hun conflicten op een geweldloze manier kunnen proberen hanteren.

De laatste jaren is de internationale politiek echter steeds meer in een maalstroom terechtgekomen. Revoluties en oorlogen in Noord-Afrika, Irak en Syrië brachten turbulentie en onzekerheid. In tal van landen zoals Congo en Jemen blijft het geweld woeden. De schok van de Russische inval in Oekraïne zet het multilaterale systeem zoals dat na WOII vorm heeft gekregen sterk onder druk. Er wordt opnieuw bedreigd met kernwapens, terwijl illegale wapens van het ene naar het andere conflictgebied reizen. Het geweld tussen Israël en de Palestijnen blijft bijzonder dodelijk en verdeelt de internationale gemeenschap. Intussen blijven de geopolitieke verhoudingen schuiven. De macht van



Een muurschildering van Banksy in Kiev, Oekraïne

China neemt toe, landen zoals India en Brazilië eisen hun plek op het wereldtoneel op. Daarnaast wordt de mensheid geconfronteerd met allesomvattende uitdagingen zoals klimaatopwarming en artificiële intelligentie..

Zo leven we in een tijdperk van fundamentele vragen. Hoe zal de wereldorde de komende decennia vorm krijgen? Gaan we in de richting van een globale confrontatie tussen democratie en autocratie? Of komt er een nieuw tijdperk van imperialistische strijd? Zal dat gepaard gaan met een nieuwe globale wapenwedloop? Hoe gaan we om met de verwapening van artificiële intelligentie? Hoe kan samengewerkt worden aan nucleaire ontwapening en controle op wapenhandel? Is een wedergeboorte van de multilaterale vrede mogelijk? Welke hervormingen van het internationale systeem zijn dan nodig?

Hoe de toekomst van de wereldpolitiek eruit zal zien, blijft moeilijk grijpbaar. Duidelijk is in elk geval dat het vermijden van globaal geweld en het bouwen aan duurzame wereldvrede een van de belangrijkste uitdagingen van de komende decennia zal zijn. En hoe moeilijk dat ook moge zijn, ook hier zal het cruciaal zijn dat we de culturele en politieke meerstemmigheid over vrede een plek proberen te geven. Zo zullen zoveel mogelijk landen en organisaties zich kunnen herkennen in de wereldvrede die – hopelijk – vorm zal krijgen in de toekomst.

Democratische (of: maatschappelijke) vrede

In post-conflictgebieden wordt vrede in eerste instantie vaak begrepen als het einde van het directe geweld. Maar in de jaren nadien blijkt dat bouwen aan duurzame vrede meer inhoudt dan louter de afwezigheid van fysiek geweld. Om tot een positieve vrede te komen, zijn ook andere zaken nodig, zoals stabiele instellingen, een levendig middenveld, een eerlijke economie, gelijkberechtiging en de participatie – van onderuit – van een grote verscheidenheid aan mensen en groepen. Conflicten en spanningen die ooit tot geweld leidden, moeten op een geweldloze manier uitgevochten worden, als een strijd tussen tegenstrevers die elkaars bestaansrecht erkennen



► en niet als een gevecht op leven en dood tussen gezworen vijanden. Maar hoe bouw je op een duurzame manier aan vreedzame relaties? Het is heikel om van een eenduidige blauwdruk te vertrekken. Wat een samenleving precies nodig heeft, is altijd afhankelijk van de plaatselijke context en lokaal ingebedde opvattingen over vrede en conflicthantering. Wanneer andere landen en internationale organisaties een rol willen spelen in het bouwen aan duurzame vrede, hebben ze best oog voor die lokale praktijken en betekenissen. De afgelopen jaren hebben tal van vredesonderzoekers kritiek geuit op vredesopbouwmissies, precies omdat die te weinig rekening hielden met lokale eigenheden.

In landen waar het samenleven berust op pijlers zoals de rechtsstaat en grondwettelijk beschermde principes als vrijheid en gelijkberechtiging, bestaat een nauwe band tussen de democratie en geweldloosheid. Meningsverschillen en conflicten worden op een niet-gewelddadige manier gehanteerd. Er wordt zoveel mogelijk ruimte gelaten voor meerstemmigheid. Tegengestelde belangen worden door middel van overlegsysteem onderhandeld. En indien dat niet lukt, is er het recht op protest. Instellingen zoals het parlement, het onderwijs, een kritische pers, het middenveld en burgerparticipatie zijn cruciale bouwstenen van dit soort samenlevingen. Ze maken vreedzame en geweldloze relaties mogelijk. In die zin zou je kunnen spreken van een “democratische vrede”.

Het bouwen aan dit soort vreedzame relaties is niet altijd even makkelijk herkenbaar als vredesarbeid. We benoemen de geweldloze procedures van de democratie namelijk vaak met andere termen, zoals parlementaire debat, persvrijheid, sociaal overleg of sociale cohesie. Niettemin is bouwen aan democratische vrede een werk van elke dag en essentieel om een geweldloze samenleving te realiseren. Hoe samenleven met mensen met wie we grondig van mening verschillen? Hoe gaan we om met conflicten en polarisatie? Wanneer is polarisatie een onderdeel van democratische politiek, en wanneer wordt het schadelijk? Op welke manieren kan je als burger participeren aan democratische processen en instellingen? Zijn er groepen die zich niet betrokken voelen bij de democratie? En zo ja, hoe kunnen die meer betrokken worden?



IN DE PRAKTIJK: DEMOCRATISCHE VREDE IN HET PARLEMENT

In een democratische samenleving is het parlement een belangrijke plaats. Het is een publiek forum waar het politieke meningsverschil zich in alle openheid afspeelt. Jan Peumans is voorzitter van het Vlaams Vredesinstituut en gewezen voorzitter van het Vlaams Parlement. Hoe kijkt hij naar het parlement als plaats waar democratische vrede vorm krijgt? Welke rol speelt de parlementsvoorzitter in het organiseren van het geweldloze meningsverschil?

“Het parlement is inderdaad een plek waar het meningsverschil op een vreedzame manier georganiseerd wordt. Mensen brengen er op een beleefde manier verschillende visies naar voren, ook als die botsen. Een eerste voorwaarde daarbij is verdraagzaamheid ten aanzien van meningen waar je het niet eens mee bent. Als voorzitter heb je de duidelijke opdracht om ervoor te zorgen dat alle parlementsleden – die democratisch verkozen zijn en een deel van de bevolking vertegenwoordigen – in hun mening gerespecteerd worden. Als voorzitter heb ik nooit gediscrimineerd, bijvoorbeeld door bepaalde stemmen te negeren. Ik ben het niet eens met sommige meningen, maar ik vind dat je als parlementsvoorzitter in een democratisch systeem iedereen moet respecteren. Als een parlements lid het met een bepaalde mening niet eens is, moet die daar maar tegenin gaan.

Een tweede belangrijke voorwaarde is dat mensen naar elkaar luisteren. Ook als ze het niet eens zijn met elkaar. En daar schort het volgens mij in toenemende mate aan.



Mensen luisteren te weinig naar elkaar. Ze zijn bezig met hun telefoon of met sociale media. Dat is nadelig voor het systeem. De vraag is of je hier als parlementsvoorzitter iets aan kan doen. Het is vooral de individuele verantwoordelijkheid van mensen om naar elkaar te luisteren. Je kan moeilijk zeggen: je móét luisteren. Maar ik heb wel vaak gedacht: luister toch naar elkaar.

Als voorzitter faciliteer je het parlementaire debat. Je geeft en neemt het woord, je vraagt wie wil repliceren, je houdt de orde van de vergadering in de gaten. Vooral het reglement is hier van belang. Zonder reglement zou het parlementair debat chaotisch zijn. Als voorzitter moet je je nauwgezet aan dat reglement houden, anders wordt het willekeur en ga je sommige parlementsleden bevoordelen en anderen benadelen. Daarnaast vond ik het belangrijk om de debatten en gesprekken in het halfroond aandachtig te volgen. Ik heb als voorzitter veel geluisterd. Daar heb ik trouwens een hoop van bijgeleerd.”



Jan Peumans, voormalig voorzitter van het Vlaams Parlement & voorzitter van het Vlaams Vredesinstituut

Dagelijkse vrede

Een hartelijke interactie tussen jongeren en ouderen op een zondagnamiddag – een moment van vrede. Een meisje dat achtervolgd wordt, een leerling die in een museum niet geconfronteerd wil worden met beelden van oorlogsleed – ogenblikken waarin geweld binnendringt in het dagelijkse leven.

De verhalen waarmee we ons verhaal begonnen, tonen hoe vrede en geweld tot uiting komen in ons persoonlijke leven en onze sociale contacten. In vredesonderzoek wordt dat ook wel “dagelijkse” of “lokale” vrede genoemd. Dit soort vrede wordt vooral bestudeerd in de context van conflict- en post-conflictgebieden. Maar het idee van dagelijkse of lokale vrede is natuurlijk ook zinvol in meer vreedzame samenlevingen. Ook daar kan vrede ervaren worden in heel plaatselijke situaties en contexten – in het gezin, op de trein, op het werk, in de sportvereniging, op sociale media. Wanneer we op dit niveau aan vrede willen bouwen, is het zinvol om steeds voor ogen te houden dat mensen er heel verschillende opvattingen over vrede op nahouden. Hoe verhoudt jouw opvatting over vrede zich ten aanzien van die van mensen in je omgeving? Van je leerlingen? Van je burens in je wijk?

Wie probeert om rekening te houden met de meerstemmigheid over vrede, beoefent de kunst van de dagelijkse vrede. In de klas kan je die veelheid aan vredesbetekenissen bijvoorbeeld als onderwerp van een dialoog nemen. Zo leren leerlingen elkaar beter kennen. Als verschillende opvattingen over vrede botsen, kunnen we proberen die andere vredeskunst te beoefenen: op een open en geweldloze manier omgaan met conflicten en spanningen. Zo leren we op een respectvolle manier van mening verschillen. In veel gevallen zal dat leiden tot boeiende gesprekken. Maar soms kan een gesprek over de betekenis van vrede ook leiden tot moeilijke situaties. Wat doe je bijvoorbeeld wanneer iemand er ideeën over vrede op nahoudt die botsen met de basisprincipes van de democratische rechtsstaat of die je echt onaanvaardbaar vindt? Het hierna volgende voorbeeld uit de klas biedt inspiratie om met dergelijke conflicten om te gaan.



IN DE PRAKTIJK: EEN VREEDZAAM GEHANTEERD CONFLICT IN DE KLAS

In een Vlaamse school geeft een geschiedenisleerkracht een les over de definitie van genocide. Een leerling brengt de Armeense genocide ter sprake. Onverwacht voor de leerkracht ontstaat er plots een conflict waarbij de emoties hoog oplaaien. Een jongen met Turkse achtergrond trekt in twijfel dat het om een genocide gaat en haalt allerlei anekdotes en voorbeelden aan waar de leerkracht niet mee vertrouwd is. Een meisje met Armeense achtergrond voelt zich beledigd, maar vindt het moeilijk om een krachtig weerwoord te formuleren. Ze wordt boos en begint te huilen.

De leerkracht voelt zich overweldigd. Er zitten twee tegenpolen in de klas. De andere leerlingen kijken toe wat de reactie van de leerkracht zal zijn. De leerkracht beseft dat ze onvoldoende over dit onderwerp weet om inhoudelijk het gesprek aan te gaan. Ze kiest ervoor om aan te geven dat ze even niet weet wat te doen met dit thema dat duidelijk heel beladen én persoonlijk is voor de leerlingen, en dat ze de situatie zelf ook heftig vindt. Vervolgens stuurt ze het gesprek in de

richting van een reflectie over de betekenis van het concept genocide. Zo wil ze wat afstand creëren. In de klas keert een zekere rust terug. Maar de leerkracht voelt dat er emotionele wonden geslagen zijn waarmee ze aan de slag moet.

Zo snel mogelijk na de les praat ze met beide leerlingen afzonderlijk. Bij de Turkse leerling peilt ze naar de redenen van zijn strijdbare gedrag. Hij wilde de Turkse natie verdedigen, maar kan – in dit één op één gesprek met de leerkracht – wel beamen dat deze kwestie heel gevoelig ligt voor zijn Armeense medeleerling. Het was niet zijn bedoeling haar te kwetsen en hij drukt zijn spijt uit. De leerkracht beklemtoont dat hij dit best tegen haar zegt. Daarna gaat ze het gesprek aan met de Armeense leerling. De leerling waardeert dat de leerkracht met haar het gesprek aangaat. Ze begrijpt dat de jongen haar niet persoonlijk wilde kwetsen met zijn uitspraken, maar vooral “zijn volk wilde verdedigen”. Naderhand hebben beide leerlingen deze zaken tegen elkaar uitgesproken. Ze beseffen dat ze het op dit punt wellicht niet eens zullen worden, maar werken nadien wel goed samen in de klas.

Een moeilijke en uitdagende conflictsituatie. Maar de leerkracht slaagde er op een meesterlijke manier in om het conflict op een vreedzame manier te hanteren. De leerlingen hoeven er niet dezelfde visie op na te houden. Maar er is wederzijds respect en begrip. Zo werd de dagelijkse vrede in de klas hersteld.



Dit is het verhaal van geschiedenisleerkracht Stefanie Van Brussel. Ze geeft les op het atheneum van Antwerpen. Ze vertelde over deze ervaring in de podcast Clash in

de Klas, een coproductie van Knack, het Hannah Arendt Instituut, het Wij-Zij netwerk, GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap en het Vlaams Vredesinstituut. Via de QR-code kan je de Podcast beluisteren. ■

SLOTBESCHOUWING

In onze zoektocht naar vrede hebben we ons laten leiden door drie vragen. Hoe verschijnt vrede in de wereld om ons heen? Hoe vredevol zijn we? En hoe kunnen we aan vrede bouwen?

Een van de belangrijke vaststellingen die deze zoektocht heeft opgeleverd, is dat aan vrede een indrukwekkende veelheid aan betekenissen gehecht wordt. Soms is het nuttig om vrede strikt en eenduidig te definiëren. Dat is met name het geval wanneer je wil meten of peilen hoe vreedzaam een bepaalde groep mensen, een school, een wijk of een samenleving is. Het is ook zinvol om een bepaalde insteek op vrede voor ogen te houden wanneer je in de klas, de gemeente of de samenleving aan duurzame vrede wil bouwen. Zo beschik je over een kompas en moet je niet blind varen (wat uiteraard niet betekent dat je geen oog hebt voor mensen of groepen die er andere opvattingen over vrede op nahouden).

Maar op deze gevallen na, zou een eenduidige definitie van vrede onvermijdelijk afbreuk doen aan de veelzijdigheid ervan. Wanneer we in beleid of de praktijk op een rigide manier van één vredesopvatting vertrekken, duikt het risico op dat ons (wellicht goedbedoeld) streven naar vrede door anderen als eenzijdig, en soms zelfs als onderdrukkend of gewelddadig wordt ervaren.

Zo is de westerse praktijk van vredesopbouw de afgelopen decennia onder vuur komen te liggen van kritische vredesonderzoekers en lokale betrokkenen. Die vonden dat die praktijk te sterk vertrok van een westerse blauwdruk en te weinig oog had voor lokale contexten. In de geschiedenis zijn ook tal van voorbeelden te vinden van groepen en regimes die vanuit een absoluut idee over vrede het meest gruwelijke geweld hebben gepleegd. Om op een vreedzame manier aan vrede te bouwen, is het dan ook een goed idee om de veelzijdigheid van vrede in ere te houden. Verschillende mensen en culturen geven nu eenmaal op uiteenlopende manieren betekenis aan vrede. Geen vrede zonder meerstemmigheid.

Aan duurzame vrede bouwen vereist inspanningen op verschillende niveaus van het menselijke samenleven: het dagelijkse leven, de democratische samenleving, de internationale en globale politiek.

Dat maakt vredesarbeit heel complex. Aan de vreedzaamheid van de interacties en relaties in ons dagelijkse leven kunnen we zelf bijdragen. Onze persoonlijke acties op een directe manier linken aan wat er gebeurt op het niveau van de democratische rechtsstaat en zeker de wereldpolitiek is moeilijker. Toch is het goed voor ogen te houden dat al deze niveaus nauw met elkaar verbonden zijn. Wat in de wereld gebeurt – van klimaatverandering en conflicten op andere continenten – heeft een impact op onze samenleving en ons dagelijks leven. Conflicten elders in de wereld kunnen plots tot een pijnlijke confrontatie in een klas in Vlaanderen leiden. En hoe ondoorgroendelijk en complex de wegen ook mogen zijn waarlangs onze individuele en gezamenlijke acties effecten hebben op de samenleving en de wereld, de dagelijkse vredesarbeit van mensen is wel degelijk verbonden met deze niveaus.

Met deze tekst hopen we inspiratie te bieden om vrede in de wereld om ons heen te herkennen en op een duurzame manier aan vrede te bouwen. Vredesarbeit kan heel diverse vormen aannemen. Zoals is gebleken, hoeft vrede niet wollig te zijn of te betekenen dat we naar harmonie of rust moeten streven. Integendeel. Meningsverschillen en conflicten zijn onvermijdelijk, ze horen bij het vrije en democratische samenleven. Op de werkplek, in de school of in de gemeente kunnen we wel proberen om die meningsverschillen en conflicten op een open en geweldloze manier te hanteren. Er zijn ook tal van manieren waarop we kunnen bijdragen aan de democratische samenleving: stemmen, deelnemen aan debatten, ons engageren in een van de vele middenveldorganisaties die Vlaanderen rijk is, in de politiek gaan, protest aantekenen als we het ergens oneens mee zijn. En we kunnen aan onze politici vragen om vrede als kompas te gebruiken in het buitenlands beleid. Terwijl conflicten, spanningen en geweld rondom ons toenemen, is het geen makkelijke opdracht om aan vrede te bouwen. Maar onze samenleving en de wereld hebben die vredesarbeit nodig. Cynisme of op een zelfgenoegzame manier te-vrede-n zijn met de huidige toestand zal de wereld niet beter maken.



BIBLIOGRAFISCH KOMPAS

Ben je op zoek naar enkele richtingwijzers om verder te lezen of wil je weten op welke bronnen we ons voor dit essay gebaseerd hebben? De literatuur over vrede en vredesstudies is bijzonder omvangrijk en het was niet onze bedoeling een systematische literatuurreview te maken. Toch willen we enkele teksten vermelden die ons bij het schrijven hebben geïnspireerd.

Een goed overzicht van de manier waarop in verschillende culturele en filosofische tradities betekenis wordt gegeven aan vrede is te vinden in *The Palgrave International Handbook of Peace Studies. A Cultural Perspective*, redigeerd door Wolfgang Dietrich en collega's (2011, Palgrave Macmillan). Een heldere inleiding tot de geschiedenis van vredesstudies en debatten over vrede kan je vinden in de handboeken geredigeerd door Houston Wood: *Invitation to Peace Studies* (2015) en *Current Debates in Peace and Conflict Studies* (2017) (allebei uitgegeven door Oxford University Press). Elise Boulding legt haar benadering van vrede uit in *Cultures of Peace. The Hidden Side of History* (2000) (Syracuse University Press). Christian Davenport, Erik Melander en Patrick Regan gaan in hun boek *The Peace Continuum. What It Is and How to Study It* (2018, Oxford University Press) dieper in op de vraag hoe vrede via kwantitatieve methodes gemeten kan worden. In hun boek vind je ook een handig overzicht van de verschillende manieren waarop vredesonderzoekers vrede gedefinieerd hebben. De *Global Peace Index* en de *Positive Peace Index* kan je raadplegen op www.visionofhumanity.org. Wat recent werk rond vredesbenaderingen betreft, heeft Roger Mac Ginty het concept dagelijkse vrede invulling gegeven in zijn boek *Everyday Peace. How So-called Ordinary People Can Disrupt Violent Conflict* (2021, Oxford University Press). Lisa Strömbom werkt rond agonistische benaderingen van vrede (zie bijvoorbeeld haar artikel uit 2020 'Exploring Analytical Avenues for Agonistic Peace' in *Journal of International Relations and Development*). Tarja Väyrynen, Swati Parashar, Élise Féron en Catia Cecilia Confortini stelden in 2021 een handboek samen over feministisch vredesonderzoek (*Routledge Handbook of Feminist Peace Research*).



Alle publicaties van het Vlaams Vredesinstituut kan je vinden op onze website www.vlaamsvredesinstituut.eu.

In de nota *Polarisatie, conflict en vrede. Geweldloos omgaan met tegenstellingen en spanningen* (2021) hebben we een algemene reflectie uitgewerkt over hoe je kan omgaan met conflicten en polarisering. In 2023 hebben we de eindtermen voor het secundair onderwijs in Vlaanderen geanalyseerd in het licht van vredeseducatie. De resultaten kan je lezen in *Leren over oorlog, conflict en vrede. Gids voor de praktijk*. De resultaten van ons onderzoek naar de preventie van geweld en extremisme kan je onder meer lezen in *Gewelddadige radicalisering & polarisering. Beleid & preventie in Vlaanderen: Evaluatie en uitdagingen* (2020) en *Cumulatief Extremisme: de rol van beeldvorming* (2022). In het rapport *Vlaanderen en vrede in buitenlands beleid. Kansen grijpen in turbulente tijden* (2023) onderzochten we hoe Vlaanderen een vredegeoriënteerd buitenlands beleid kan voeren. ■